

DIE BEDREIGING VAN 'N DORP SE EKONOMIESE BASIS VEREIS PRO-AKTIEWE OPTREDE: VRYHEID AS GEVALLESTUDIE

A J Strydom en W J H Vrey*

Manuskrip aanvaar Februarie 1993

The economic growth potential of various towns in South Africa depends on only a few economic activities. The lack of a broad or diversified economic base holds certain risks, since a decrease in these core activities might lead to economic stagnation and decline in a town or city. Vryheid is a typical example of a town in which the economy is largely based on a single industry, namely mining. Due to various factors, mining in Vryheid is currently under pressure and indications are that this trend will gain momentum in future. This has particular implications with regard to the economic growth and development of the town. The purpose of this article is to show how Vryheid, through the pro-active actions of its local board and community leaders, succeeded in identifying

alternative growth and development possibilities to compensate for the decline in mining activities. The success achieved by Vryheid should in no way be regarded as a blueprint for other communities, but might serve as an example as to how similar problems might be handled elsewhere.

Die ekonomiese groeipotensiaal van verskeie dorpe in Suid-Afrika berus op slegs enkele ekonomiese aktiwiteite. 'n Gebrek aan 'n breë of gediversifiseerde ekonomiese basis hou sekere risiko's in, aangesien 'n afname in sulke kernaktiwiteite tot ekonomiese stagnasie en agteruitgang in 'n dorp of stad mag lei. Vryheid is 'n tipiese voorbeeld van 'n dorp waarvan die ekonomie swaar leun op 'n enkele

bedryf, naamlik mynbou. As gevolg van verskeie faktore verkeer mynbou tans onder druk in Vryheid en die aanduidings is dat hierdie neiging in die toekoms verdere momentum sal kry. Dit het sekere implikasies vir ekonomiese groei en ontwikkeling in die dorp. Die doel van hierdie artikel is om aan te dui hoe Vryheid, deur die pro-aktiewe optrede van sy plaaslike raad en gemeenskapsleiers daarin geslaag het om alternatiewe groei- en ontwikkelingsmoontlikhede wat vir die afname in mynbou-aktiwiteite kon kompenseer, te identifiseer. Die sukses wat Vryheid behaal het, behoort geensins as 'n bloudruk vir ander gemeenskappe beskou te word nie, maar kan as 'n voorbeeld dien vir die hantering van dergelike probleme elders.

1. INLEIDING

Mynbou, as 'n verdwynende bate en 'n aktiwiteit waarvan die produksie ook deur vraag bepaal word, vorm 'n belangrike komponent van die ekonomiese basis van verskeie dorpe, sowel as enkele stedelike gebiede in die RSA. Waar dit die geval is, sal die totale ekonomie van 'n dorp of stad redelik sensitief op die toe- of afname in mynbou-aktiwiteite reageer. Vryheid, waar steenkoolmynbou die belangrikste enkele komponent van die ekonomie van die omgewing uitmaak, is 'n goeie voorbeeld hiervan. In 1985 het die bedryf aan meer as 'n derde (36,81 persent) van die betrokke distrik se inwoners 'n bestaansmoontlikheid (werkgeleentheid) verskaf (Van Niekerk, 1989:46). Weens verskeie faktore, soos onder andere die beperkte lewensduur van bestaande steenkoolmyne en 'n fluktuerende nasionale en wêreld ekonomie, verkeer die mynboubedryf in die omgewing van

Vryheid onder druk. Volgens bestuurders van dié myne is die ontginbare steenkoolvoorraad in die distrik beperk en kan 'n skerp afname in produksie tot die jaar 2000 verwag word. Vir dié dorp hou dit besondere implikasies ten opsigte van ekonomiese groei en ontwikkeling in. Dit is nie net 'n verlies aan werkgeleentheid in die mynboubedryf wat ter sprake is nie, maar, as gevolg van skakeling tussen die myne en die res van die plaaslike ekonomie, sal verskeie ondernemings en individue daardeur geraak word.

Ten einde daadwerklik 'n greep op hul probleem te verkry, het die Munisipale Raad van Vryheid tussen 1989 en 1991 'n uitgebreide ontwikkelingsgerigte navorsingsprogram van stapel gestuur, wat uit die volgende drie fases bestaan het.

Fase 1 het ten doel gehad om, aan die hand van beskikbare sensusgegevens ten opsigte van bevolking en bedryfsverdeling, 'n oorsig oor die

stand van sake in Vryheid te verkry (Van Niekerk, 1989). Hierdie inligting was tot die nuutste gepubliseerde sensusgegevens (1985) beperk. Inligting vir fases 2 en 3 is deur middel van opnames gedurende die periode 1989 tot 1991 in Vryheid verkry.

Die doelwit tydens fase 2 was om, aan die hand van 'n verteenwoordigende steekproef (Stoker, 1981:13) inligting aangaande Vryheid se streekfunksie te versamel. Dit het meegebring dat aspekte soos die mate van binne- en buitebesteding deur inwoners op spesifieke goedere en dienste, die omvang van die verskaffing van goedere en dienste buite die munisipale grense, asook verbruikers se beeld van ondernemings in Vryheid, ontleed is (Pretorius et al, 1990).

Fase 3 van die navorsing was gerig op 'n diepte-onderzoek na die ekonomie van Vryheid ten einde faktore wat ekonomiese groei en ontwikkeling belemmer, te identifiseer, en moontlike

potensiaal, wat benut kan word om ontwikkeling te stimuleer, uit te wys. Alle beskikbare private ondernemings en owerheidsinstansies in die dorp is by hierdie deel van die ondersoek betrek (Pretorius et al, 1991).

Die bevindinge van die drie navorsingsverslae word in hierdie artikel onder die volgende punte bespreek:

- * Die stand van sake met betrekking tot die ekonomie van Vryheid, soos weerspieël in die Sentrale Statistiekdiens se gepubliseerde data vir die sensusjare 1980 en 1985.
- * Die impak van 'n afname in mynbou-aktiwiteite op die ekonomie van Vryheid.
- * Stimulering van ekonomiese aktiwiteite ten einde vir die verlies aan mynboubedrywighe te vergoed.

2. DIE EKONOMIE VAN VRYHEID

2.1 Stand van sake tydens die 1980 tot 1985 intersensusperiode (Van Niekerk, 1989)

Blanke migrasie in die RSA reageer skerp op ekonomiese prikkels en neigings ten opsigte van dié bevolkingsgroep se getalle dien as 'n handige indikasie van die bestaansmoontlikhede wat die ekonomie van 'n omgewing bied. Raadpleging van die 1980- en 1985-sensusbronne dui daarop dat die blanke bevolkingsgroep gedurende dié periode 'n konstante toename in Vryheid getoon het. Bykomend hiertoe het die opname onder huishoudings aangedui dat die

Tabel 1: Gemiddelde jaarlikse per capita inkome van lede van huishoudings in Vryheid, die neweliggende swart dorp Bhekuzulu en die RSA, 1989

Bevolkingsgroep	Per capita inkome	
	Vryheid en Bhekuzulu (R)	RSA (R)
Blank	14 124	10 344
Kleurling	3 532	2 100
Swart	2 352	1 044

Bron: Pretorius et al, 1990:36, 39, 41

jaarlikse per capita inkome van die onderskeie bevolkingsgroepe in dié gebied in 1989 hoër was as die ooreenstemmende gemiddeld vir die RSA as geheel (Tabel 1). Die dui daarop dat die ekonomie van die dorp in staat is om, binne perke, 'n groeiende bevolking te akkommodeer.

Uit 'n ontleding van die verskillende sektore van die ekonomie blyk dit dat landbou (21,94 persent) en mynbou (36,81 persent) in 1985 die grootste werkverskaffers in die plaaslike ekonomie was en gesamentlik aan 58,75 persent van die ekonomiese aktiewe persone in Vryheid en distrik 'n bestaansmoontlikheid gebied het. Toepassing van die differensiële verskuiwingstegniek (raadpleeg Brown, 1969 vir metode van berekening) dui daarop dat landbou in Vryheid gedurende die tydperk 1980 tot 1985 verhoudelik beter gevaar het as die gemiddeld vir die land (Tabel 2). Hierdie prestasie van die landboubedryf (wat normaalweg as 'n stadig groeiende bedryf getipeer word) is bemoedigend en beklemtoon die moontlikhede van Vryheid as landbougebied.

Alhoewel daar gedurende die periode 1980 tot 1985 'n geringe styging (1,14 persent) in die bydrae van die landboubedryf as werkverskaffer plaasgevind het, is dit veral die mynboubedryf wat in genoemde tydperk 'n noemenswaardige afname ondervind het (5,92 persent) en die verwagting is dat dit verder gaan daal. Die mynboubedryf in Vryheid het gedurende die tydperk 1980 tot 1985 ook swak in verhouding tot die gemiddelde groei van mynbou in die land as geheel vertoon. Dit is 'n uitvloeisel van die druk waaronder die steenkoolbedryf in Vryheid verkeer. Die vermelde onderhoude met mynboubestuurders en ander belanghebbendes in die dorp en distrik het aan die lig gebring dat mynbou-aktiwiteite in die Vryheid-omgewing gedurende die volgende tien jaar met ongeveer 80 persent afgeskaal gaan word. Die impak hiervan op die plaaslike ekonomie sal later meer breedvoerig bespreek word.

Fabriekswese het in die verlede nie 'n besonder belangrike rol in die ekonomie van Vryheid gespeel nie en daar is ook geen aanduidings dat nywerheidsontwikkeling op 'n gediversifiseerde vlak in dié dorp sal plaasvind

nie. As gevolg van die stabiele landbou-omgewing waarbinne Vryheid hom bevind, bestaan daar egter moontlikhede vir die vestiging van agro-nywerhede in die gebied. Die uniforme benadering met betrekking tot aansporingsmaatreëls vir die bevordering van nywerheidsontwikkeling wat sedert 9 Mei 1991 geld, stel Vryheid in staat om onder die Streeknywerheidsontwikkelingsprogram op 'n gelyke voet met ander dorpe en stede vir insentiewe te kompeteer (Coopers Theron Du Toit, 1991). Ten spyte van 'n oplewing in die konstruksiebedryf as werkverskaffer gedurende die periode 1980 tot 1985, asook die feit dat dit gedurende dieselfde tydperk verhoudelik beter as die gemiddeld vir die land as geheel gevaar het (Tabel 2), maak dit 'n relatief klein deel van Vryheid se bedryfsamestelling uit, naamlik 2,42 persent in 1980 en 7,45 persent in 1985 (Van Niekerk, 1989:46). Dit moet egter in gedagte gehou word dat konstruksie 'n afgeleide bedryf is wat ooreenkomstig ekonomiese groei en ontwikkeling in die gebied sal reageer.

In die tersiêre sektor het veral handel en dienste tot en met 1985 nie na wense presteer nie (Tabel 2).

2.2 Stand van sake tydens die 1989/90-opname (Pretorius et al, 1991)

In teenstelling met die situasie in 1985 het die opnames wat gedurende 1989/90 deur die navorsingspan gemaak is, aangetoon dat handel tot een van die leidinggewende bedrywe in die plaaslike ekonomie ontwikkel het. Meer spesifiek het inset-uitset-ontledings

Tabel 2: Differensiële verskuiwing in die ekonomiese bedrywige bevolking volgens bedryf in Vryheidland-drosdistrik gemeet teen die RSA, 1980-1985

Bedryf	Differensiële verskuiwing 1980 - 1985
Landbou	+261
Mynbou	-2 463
Fabriekswese	-39
Elektrisiteit	-50
Konstruksie	+1 499
Handel	-635
Vervoer	-77
Finansiering	+44
Dienste	-23
Totaal	-1 483

Bron: Van Niekerk, 1989:47

(raadpleeg Miernyk, 1965 vir metode van berekening) daarop gedui dat, gemeet aan uitvoere, invoere, intermediêre insette, vergoeding aan huishoudings (uitbetaling van salarisse en lone) en kolom- en inkomevermenigvuldigers, die bedryf motorvoertuig- en motorfietshandelaars, vulstasies en werkwinkels die hoogste rangorde in die ekonomie van Vryheid beklee. Hierdie bedryf is ook die grootste verdieners van basiese (uitvoegerigte) inkomer vir die dorp. Verder beskik sanitêre dienste (3,99), drankwinkels (1,99) en algemene handelaars, (1,67), wat almal as onderdeel van handel en/of dienste geklassifiseer word, oor die hoogste inkomevermenigvuldigers in die dorp se ekonomie. Ondernemers in die handelsbedryf is verreweg die grootste uitvoerders (71,38 persent van totale uitvoere deur alle bedrywe) en invoerders (84,45 persent van totale invoere deur alle bedrywe) in die plaaslike ekonomie.

Uit voornoemde is dit duidelik dat Vryheid reeds oor 'n gevestigde streekfunksie beskik. Dit is ook opvallend dat verskeie hoë-ordediens- en -fasiliteite, wat normaalweg in veel groter dorpe aangetref word, hier aanwesig is. In samehang hiermee is bevind dat Vryheid as dienssentrum so effektief funksioneer dat buitebesteding deur sy inwoners minimaal is. Binnebesteding deur blankes beloop 89,64 persent van hul totale besteding, dié van kleurlinge 96,67 persent en dié van swartes 94,80 persent (Pretorius et al, 1990:53, 61,70). Dit blyk dus dat daar nie veel ruimte vir die uitbouing van ekonomiese aktiwiteite rondom dienste en fasiliteite waarop inwoners buite die dorp bestee, bestaan nie.

In sy geheel gesien, blyk dit dat, as dit nie vir die bedreiging van die kwynende mynbou was nie, die ekonomie van Vryheid nie ernstige probleme sou ondervind nie. Wat egter wel kommer wek, is die feit dat die samestelling van ekonomiese aktiwiteite tans nie van so 'n aard is dat dit besonder gunstig vir die bevordering van ekonomiese groei en ontwikkeling is nie. Ten spyte van beter prestasie deur die sakesektor na 1985, is groter diversifikasie van ekonomiese aktiwiteite in Vryheid nodig. Verder is die voorwaartse en rugwaartse skakeling (integrasie) tussen bedrywe nie na

wense nie. So byvoorbeeld het bykans die helfte van die rugwaartse interskakeling¹ slegs tussen ekonomiese aktiwiteite in die handelsbedryf plaasgevind. 'n Groter mate van skakeling tussen bedrywe sal die dorpse ekonomie bevorder en dit meer bestand maak teen eksterne kragte, soos byvoorbeeld afhanklikheid van invoere (aankope) en uitvoere (verkope).

Die omvang van invoere dui op 'n leemte in die ekonomie van Vryheid. Meer as die helfte (56,88 persent) van die insette van ondernemings word ingevoer. Handel is verreweg die grootste invoerder in die plaaslike ekonomie (84,45 persent van totale invoere), gevolg deur fabriekswese (4,03 persent) en dienste (2,98 persent). Waar dit enigsins ekonomies regverdigbaar is, kan invoere, deur middel van inwaartse industrialisasie, met plaaslik geproduseerde produkte vervang word. Dit sal meer skakelings tussen plaaslike bedrywe bewerkstellig, meer werkgeleenthede en inkomeskep en tot hoër vermenigvuldigers en 'n selfstandiger ekonomie aanleiding gee.

Net soos in die geval van invoere, is ondernemings in die handelsbedryf ook die grootste bydraers tot uitvoere deur die plaaslike ekonomie. Van die totale uitvoere kom 71,38 persent uit dié bedryf, gevolg deur dienste (7,93 persent) en konstruksie (7,59 persent).

Die feit dat handel vir meer as 70 persent van Vryheid se uitvoere verantwoordelik is, bring mee dat die plaaslike ekonomie uiters gevoelig vir 'n verandering in die eksogene vraag na goedere van hierdie bedryf is. Die behoefte om uitvoere tussen bedrywe te diversifiseer en bevorder, word verder gedemonstreer deur die feit dat slegs die helfte van die omset van alle ondernemings uitgevoer word. Die ekonomiese basisvermenigvuldiger in Vryheid is 1,93. Alhoewel uitvoere gunstige gevolge vir bykans enige ekonomie inhou, is dit in die geval van Vryheid die omvang van hierdie gunstige gevolge wat die bevordering van uitvoere noodsaak.

3. DIE IMPAK VAN 'N AFNAME IN MYNBOU-AKTIWITEITE OP DIE EKONOMIE VAN VRYHEID (Pretorius et al, 1991)

Alles dui daarop dat die ekonomie van Vryheid in 'n belangrike mate van

mynbou-aktiwiteite in die omgewing afhanklik is. Daar is byvoorbeeld tydens die 1989/90-opname bevind dat die inkomer van blanke huishoudings waarvan ten minste die hoof by 'n myn werksaam was, in 1989 bykans R40 miljoen beloop het. Dit verteenwoordig 27,90 persent van die totale blanke inkomer. Handel tussen ondernemings op die dorp en myne het in die boekjaar 1989/90 ongeveer R30 miljoen beloop.

Na aanleiding van die inligting deur mynbestuurders verskaf, is daar deur middel van 'n inset-uitsetanalise 'n scenario voorberei waarin van die veronderstelling uitgegaan word dat mynbouaktiwiteite in die Vryheidomgewing oor 'n tydperk van 10 jaar (vanaf 1990 tot 2000) met 80 persent gaan afneem. Dit impliseer 'n afname van 14,86 persent per jaar.

Die scenario² dui daarop dat die dorpsomset tot en met einde 1991 waarskynlik met ongeveer R25,5 miljoen (1,8 persent) sal daal, totale verkope met R10,4 miljoen (1,5 persent), invoere met R5,7 miljoen (1,5 persent), vergoeding aan huishoudings (mynbou uitgesonderd) met R1,2 miljoen (1,6 persent) en vergoeding aan huishoudings deur mynbou met bykans R5 miljoen (15 persent). Verder is beraam dat die netto wins van alle ondernemings gedurende die betrokke jaar met R1,3 miljoen (1,8 persent) sal daal, intermediêre insette met ongeveer R1,6 miljoen (1,5 persent) en belastinginvorderings deur die plaaslike en Sentrale Owerhede met bykans R600 000 (1,6 persent).

Indien alle ander faktore konstant bly, kan dié situasie teen die jaar 2000 soos volg daar uitsien: Totale omset in die dorp sal R137,3 miljoen (10,5 persent) minder wees, terwyl totale verkope met R55,9 miljoen (8,4 persent), invoere met R30,5 miljoen (8,3 persent), vergoeding aan huishoudings (mynbou uitgesonderd) met R6,8 miljoen (9,2 persent) en vergoeding aan huishoudings deur mynbou met R26,2 miljoen (80 persent) sal afneem. Die netto wins van ondernemings behoort met R7,1 miljoen (9,8 persent) te daal, intermediêre insette met R8,6 miljoen (8,3 persent) en belastingontvangste met R3 miljoen (9,1 persent).

Word die impak van die verwagte afname in mynbou-aktiwiteite op die

verkope van elke bedryf in die plaaslike ekonomie teen die jaar 2000 aangetoon, val die volgende op:

- * In terme van randwaarde sal handel verreweg die nadeligste getref word, met 'n verwagte afname van bykans R41 miljoen, gevolg deur finansiering (R4 miljoen), dienste (R3,2 miljoen) en fabriekswese (R2,4 miljoen).
- * Word bogenoemde afnames as 'n persentasie van die totale verkope van elke bedryf uitgedruk, is dit weereens handel wat die grootste daling sal ondervind (32,93 persent), gevolg deur elektrisiteit (14,24 persent), finansiering (12,38 persent) en fabriekswese (7,98 persent).

Uit bogenoemde is dit duidelik dat die verwagte afname in mynbou-aktiwiteit verreikende gevolge vir Vryheid en sy inwoners gaan inhou indien alternatiewe groei- en ontwikkelingsmoontlikhede wat vir die dalende mynbou-bedrywigheede kan kompenseer, nie vroegtydig geïdentifiseer word nie. Ten einde vir die reeks negatiewe invloede van die verwagte afname in mynbou-aktiwiteit te kompenseer, sal die verskillende bedrywe in die ekonomie gestimuleer moet word om ten spesifieke koerse te groei.

4. STIMULERING VAN EKONOMIESE AKTIWITEITE IN VRYHEID TEN EINDE VIR DIE VERLIES AAN MYNBOU-BEDRYWIGHEDE TE VERGOED (Pretorius et al, 1991)

Volgens Blakely (1989:59) is die bevordering van plaaslike ekonomiese ontwikkeling "a process involving the formation of new institutions, the development of alternative industries, the improvement in the capacity of existing employers to produce better products, the identification of new markets, the transfer of knowledge, and the nurturing of new firms and enterprises". In die soeke na alternatiewe groei- en ontwikkelingsmoontlikhede in 'n gebied beveel Blakely (1989:53) aan dat vier riglyne in gedagte gehou moet word:

Eerstens, is bevolkingsgroei (veral in nie-metropolitaanse gebiede) gewoonlik hoër as die groei in werkgeleenthede wat 'n gebied oor 'n gegewe tydperk ondervind. In die lig hiervan is die

primêre doel van plaaslike ekonomiese ontwikkeling om die beskikbaarheid van werkgeleenthede te verhoog. Die ideaal is veral om 'n toename in werkgeleenthede wat op die uitvoermarkt gerig is, te bewerkstellig.

Tweedens, en in samehang hiermee, is dit onwaarskynlik dat 'n gemeenskap sy plaaslike werkgeleenthede betekenisvol sal uitbrei deur slegs nuwe vervaardigingsondernemings te lok. Dit is noodsaaklik om die groeipotensiaal van elke bedryf te bepaal alvorens op 'n toekomstige ekonomiese strategie besluit word.

Derdens, word die komparatiewe voordele van 'n gebied nie meer slegs op grond van beskikbare natuurlike hulpbronne bepaal nie. Die kwaliteit van ondersteuningsdienste (soos byvoorbeeld sekondêre en tersiêre opvoedingsfasiliteite, hoëkwaliteit-telekommunikasienetwerke en die beskikbaarheid van finansiële aansporings) speel 'n belangrike rol in hierdie verband en die uitbreiding daarvan moet deurgaans aandag geniet.

Vierdens, moet gemeenskappe waarvan die ekonomiese basis (soos in die geval van Vryheid) op enkele bedrywe berus, gesofistikeerde ekonomiese strategieë ontwikkel ten einde 'n groter mate van diversifikasie in hul ekonomie te bewerkstellig.

In 'n poging om ekonomiese aktiwiteit oor 'n breë front sodanig te stimuleer dat dit vir die verlies aan mynbou-aktiwiteit sal kompenseer, was die uitgangspunt van die navorsing slegs om die plaaslike ekonomie terug te plaas op die vlak waar dit was voordat mynbou-aktiwiteit begin afneem het. Hoewel

die oogmerk dus nie 'n sterker groei van die totale ekonomie is nie, sal die stimulering van ekonomiese aktiwiteit nogtans die struktuur van die ekonomie van Vryheid-distrik verander.

Ten einde te bepaal teen watter koers ekonomiese aktiwiteit jaarliks van 1990 tot 2000 gestimuleer moet word, is die scenario wat in paragraaf 3 bespreek is, as basis geneem. Die prosedure wat gevolg is, behels dat die voorgestelde groeikoers in die Bruto Geografiese Produk (BGP) van Vryheid per bedryf gelykgestel word aan die persentasie afname wat elke bedryf as gevolg van die afskaling in mynbou-aktiwiteit sal ondervind. Die resultate van hierdie berekening kan verder ook duidelikheidshalwe met vooruitskattings van die BGP per bedryf in Ontwikkelingstreek E vanaf 1985 tot 1995 (teen 1985-pryse) vergelyk word.³ Tabel 3 vat die onderskeie vooruitskattings saam.

Word die vooruitskatting vir elke bedryf van nader beskou, blyk die volgende:

4.1 Landbou

Landbou is tans, naas mynbou, die dominante ekonomiese aktiwiteit in die Vryheid-landdrosdistrik, en dit lei geen twyfel nie dat dié dorp in die toekoms steeds in 'n belangrike mate op sy landboubedryf sal steun. Toekomstige uitbreiding in die landboubedryf sal veral op die uitbouing van die distrik se bosboupotensiaal moet konsentreer. Inligting wat vanaf die Departement Bosbou in Pretoria verkry is, dui daarop dat 35 762 hektaar grond in die Vryheid-opvanggebied vir bosbou-doeleindes aangewend kan word. Teen

Tabel 3: Ontwikkelingstreek E (1985-1995) en die Vryheid-landdrosdistrik (1990-2000): Vooruitskatting van BGP per bedryf

Bedryf	Gemiddelde jaarlikse verandering	
	Streek E (%)	Vryheid-landdrosdistrik (%)
Landbou	0,30	0,00
Mynbou	0,50	-14,86
Fabriekswese	1,60	0,75
Elektrisiteit	3,90	1,54
Konstruksie	0,30	0,74
Handel	1,00	1,00
Vervoer	1,00	0,35
Finansiering	1,00	1,31
Dienste	0,80	0,73

die helfte van 1991 was bykans 50 persent (16 975 hektaar) daarvan alreeds bebos. Ontwikkeling van die oorblywende deel (18 787 hektaar) kan volgens die Departement Bosbou in Pietermaritzburg tot die skep van ongeveer 1 105 werkgeleenthede in die bosboubedryf aanleiding gee. Landboustatistiek dui daarop dat bosbou, per hektaar, meer arbeidsintensief as boerdery in die streek is. Indien die oorblywende grond vir bosboudoeleindes aangewend sou word, sal dit tot 'n verlies van 360 werkgeleenthede in landbou (boerdery) aanleiding gee [Suid-Afrika (Republiek), 1981]. Die netto wins aan werkgeleenthede in die bosboubedryf sal dan op ongeveer 745 te staan kom. In die lig hiervan kan aanvaar word dat landbou in Vryheid beter sal presteer as wat in Tabel 3 aangedui word, en minstens teen dieselfde geskatte koers as in Streek E (0,30 persent per jaar) behoort te groei.

4.2 Mynbou

Ooreenkomstig die scenario word beraam dat mynbou tot die jaar 2000 met 14,86 persent per jaar sal afneem.

4.3 Fabriekswese

Soos reeds gestel, is dit onwaarskynlik dat nywerheidsontwikkeling in die toekoms op 'n noemenswaardige skaal sal plaasvind. Daar bestaan egter wel geleenthede vir die vestiging van agromer en ander nywerhede wat ondersteunend tot aktiwiteite in die omgewing van Vryheid kan funksioneer. As 'n "ander nywerheidspunt" kon Vryheid in die verlede nie ten opsigte van nywerheidsaansporingsmaatreëls met die nywerheidsontwikkelingspunte in Streek E en die res van die land meeding nie (Streekontwikkeling, 1988). Die herskikking van die land se streeknywerheidsontwikkelingsprogram mag egter die mededingingsposisie van Vryheid in die nabye toekoms meer positief beïnvloed (Coopers Theron Du Toit, 1991) en alhoewel die jaarlikse groeikoers van 1,60 persent wat vir Streek E in die vooruitsig gestel word, waarskynlik nie in Vryheid se geval realiseerbaar is nie, word 'n groeikoers van 0,75 persent per jaar nogtans as binne bereik van fabriekswese beskou.

4.4 Elektrisiteit

Die relatief hoë beraamde jaarlikse groeikoers in die BGP van dié bedryf in Streek E (3,90 persent) kan volgens mondelinge mededelings deur amp-

tenare van die Departement van Streek- en Grondsake in Pretoria hoofsaaklik aan elektrisiteitsvoorsiening in agtergeblewe gebiede (veral kwaZulu) toegeskryf word. As gevolg van die verwagte negatiewe invloed van die afskaling in mynboubedrywighe op die elektrisiteitsbedryf, is genoemde groeikoers nie in die geval van Vryheid haalbaar nie. Daar is egter 'n moontlikheid van groter toekomstige skakeling tussen die elektrisiteitsvoorsieningsbedryf en veral fabriekswese, konstruksie, handel, dienste en residensiële uitbreiding in Bhekuzulu (die swart dorp by Vryheid). In die lig hiervan word 'n beraamde jaarlikse groeikoers van 1,54 persent vir dié bedryf as realisties en haalbaar beskou.

4.5 Konstruksie

Die oorwegend landelike bevolking wat rondom Vryheid en sy onmiddellike omgewing gesentreer is, laat die vermoede ontstaan dat verstedeliking van veral swart mense die konstruksiebedryf oor die medium termyn sal stimuleer. Die verwagting is dus dat konstruksie in dié dorp teen 'n ietwat hoër jaarlikse koers (0,74 persent) as in Streek E (0,30 persent) kan groei.

4.6 Handel

Toekomstige uitbreiding van die tersiële sektor (en in besonder die handelsbedryf) moet veral op die uitbouing van die streeksentrum van Vryheid konsentreer. Die swart verbruikersmark behoort in die toekoms in belangrikheid toe te neem en moet as een van die grootste moontlikhede vir toekomstige groei in veral die tersiële sektor beskou word. Vryheid beskik oor die potensiaal om sy funksie as streeksentrum uit te brei en alle moontlike pogings moet aangewend word om hierdie doelwit in die toekoms te verwesenlik.

Verder is die plaaslike sakemanne van oortuiging dat die dorp en sy omgewing oor 'n ontginbare toerismepotensiaal beskik. Toekomstige uitbreiding van dié bedryf kan 'n stimulerende invloed op die handelsbedryf hê.

Die aanmoediging van aktiwiteite in die informele sektor, waaraan Vryheid reeds doelgerigte aandag gee, sal aan handel 'n inspuiting verskaf. Trouens die inset-uitsettabel wat uit die inligting van die 1989/90-opnames saamgestel is, dui daarop dat uitbreiding van feitlik alle bedrywe in die plaaslike

ekonomie in die handelsbedryf neerslag sal vind.

In die lig van bogenoemde is die mening dat die handelsbedryf in Vryheid teen minstens dieselfde jaarlikse koers as in Streek E (1,00 persent) kan toeneem.

4.7 Vervoer

Die jaarlikse groeikoers van die vervoerbedryf in Tabel 3 (0,35 persent) is hoogs waarskynlik konserwatief en heelwat laer as die gemiddelde vir Streek E (1,00 persent). Die verwagting is egter dat vervoer in Vryheid teen dieselfde tempo as in Streek E kan toeneem. Hierdie verwagte beter prestasie in die geval van Vryheid word op die volgende gebaseer:

- * Vervoer vertoon reeds sterk skakeling met die landboubedryf. Hierdie tendens sal deur 'n toekomstige uitbreiding in bosbou-aktiwiteite verstewig word.
- * Daar is verbasend min skakeling tussen die vervoerbedryf in Vryheid en mynbou in die omgewing van die dorp. Ooglopend onderneem kontrakteurs van buite die grense van Vryheid die vervoer van die myne se grondstowwe, en gevolglik sal 'n afname in mynbou-aktiwiteite nie 'n noemenswaardige invloed op die vervoerbedryf in die dorp hê nie.

4.8 Finansiering

Finansiering in Vryheid (1,31 persent) behoort teen 'n effens gunstiger jaarlikse koers as in Streek E (1,00 persent) toe te neem, en wel om die volgende redes:

- * Daar bestaan tans sterk skakeling tussen dié bedryf en veral handel, konstruksie, en in 'n mindere mate, dienste.
- * Verwagte uitbreidings in bogenoemde bedrywe kan toekomstige skakeling verder verstewig.

4.9 Dienste

Die verband tussen dienste en die res van die ekonomiese aktiwiteite in Vryheid, en die verwagte verstedelingsproses van swart mense behoort daartoe te lei dat dié bedryf teen ongeveer dieselfde jaarlikse koers as die gemiddelde vir Streek E sal groei (0,73 persent in Vryheid se geval teenoor 0,80 persent in die geval van

Streek E).

4.10 Die totale plaaslike ekonomie

Die groeikoerse wat vir elke bedryf in die vooruitsig gestel is, impliseer dat die ekonomie van Vryheid teen 'n gemiddelde jaarlikse koers van 0,95 persent behoort te groei. Dit moet beklemtoon word dat groeikoerse in die geval van Vryheid konserwatief geraam is, en dat die plaaslike ekonomie beter behoort te presteer as wat deur die groeikoerse aangedui word.

5. SAMEVATTING

Om 'n verdwynende bate soos mynbou

as belangrike komponent van 'n ekonomiese basis te hê, bly vir enige sake-omgewing 'n riskante aangeleentheid. In die geval van Vryheid is hierdie risiko vroegtydig verreken en is 'n idee gevorm van hoe die ander bedrywe behoort te presteer ten einde die impak van 'n afskaling in mynboubedrywighele te minimaliseer. Dat dit wel moontlik is, blyk uit die feit dat groeidoelwitte, so konserwatief as in Tabel 3, die saak kan beredder, en tegelykertyd 'n meer gebalanseerde en geïntegreerde ekonomie kan bewerkstellig. Ten einde dit te laat realiseer,

het die plaaslike owerheid (stadsraad) se Departement Beplanning deurlopende kontak met sakemanne en ter sake belangegroepes om leemtes en geleenthede wat deur die navorsing (veral die inset-uitsetanalise) uitgewys is, onder hulle aandag gebring.

Hoe effektief hierdie optrede is, blyk uit die feit dat Vryheid reeds gedurende die eerste jaar (1991) nadat volledige inligting beskikbaar gestel is, daarin geslaag het om die mikpunt vir die totale ekonomie, soos in Tabel 3 gestel, met nagenoeg 0,5 persent te oorskry.

NOTAS

* Onderskeidelik lektor/navorsers aan, en Direkteur van die Instituut vir Sosiale en Ekonomiese Navorsing, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, Bloemfontein.

1. Interskakeling verwys na aankope (rugwaarts) of verkope (voorwaarts) tussen die verskillende bedrywe in die plaaslike ekonomie.
2. Let wel, dit gaan hier net oor die invloed in die dorp en nie in die distrik nie.
3. Ongepubliseerde gegewens, Departement van Streek- en Grondsake, Pretoria, 1990.

VERWYSINGS

BLAKELÝ EJ (1989). *Planning local economic development: theory and practice*, Newbury Park, Sage Publications.

BROWN HJ (1969). "Shift and share projections of regional economic growth: an empirical test". *Journal of Regional Science*, Vol 9 No 1.

COOPERS THERON DU TOIT (1991). *Belastingnuus*, Vol 9 No 2 (Mei).

Kantoor vir Streekontwikkeling (n.d.) *Statistiese inligting: Streek E* (Nasionale Streekontwikkelingsprogram Vol 3), Pretoria, Kantoor vir Streekontwikkeling.

MIERNYK WH (1965). *The elements of input-output analysis*, New York Random House.

PRETORIUS CJ, STRYDOM AJ, VAN DER MERWE RB en VREY WJH (1990). 'n *Demografiese profiel en inkomende- en bestedingspatrone van Vryheid se bevolking* (Verslag No 2), Bloemfontein, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, Instituut vir Sosiale en Ekonomiese Navorsing.

PRETORIUS CJ, STRYDOM AJ en VREY WJH (1991). *Vryheid: ekonomiese profiel en ontwikkelingsriglyne aan die hand van 'n inset-uitsetanalise* (Verslag No 3), Bloemfontein, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, Instituut vir Sosiale en Ekonomiese Navorsing.

STOKER DJ (1981). *Steekproefneming in die praktyk*. Lesing gelewer as Professor Honorêr in die

Departement Statistiek (Nuwe Reeks No 178), Universiteit van Pretoria, Pretoria.

"Streekontwikkeling" (1988). Bylaag tot *Informa* (April).

Suid-Afrika (Republiek), Sentrale Statistiekdiens (1981). *Sensus van landbou 1981: boerderyeenhede: getal, oppervlakte, waarde, grondbenutting, besproeiing, werkgeleenthede, arbeidsvergoeding en akkommodasie* (Verslag No 06-01-17), Pretoria, Die Staatsdrukker.

VAN NIEKERK JH (1989). *Tersaaklike demografiese en ekonomiese eienskappe van die distrik van Vryheid* (Verslag No 1), Bloemfontein, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, Instituut vir Sosiale en Ekonomiese Navorsing.